

Κεφάλαιο 6

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Ελλάδα και τα Βαλκάνια (δεύτερο μισό 19ου – αρχές 20ού αιώνα)

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία προχωράει σε **μεταρρυθμίσεις**. Από αυτές ωφελούνται αρκετοί χριστιανοί και Εβραίοι υπήκοοί της, που αποκτούν πλούτο και ενισχύουν τη θέση τους. Παράλληλα αναπτύσσονται **εθνικά κινήματα** που θέλουν να επεκτείνουν τα εθνικά κράτη που ήδη υπάρχουν ή να δημιουργήσουν νέα. Αρκετά από αυτά πετυχαίνουν τους στόχους τους με το **Συνέδριο του Βερολίνου** (1878). Την ίδια εποχή η Ελλάδα αποκτά νέο σύνταγμα και νέο βασιλιά, το **Γεώργιο Α΄** (1864–1913). Στην πολιτική ζωή της χώρας κυριαρχούν δύο ζητήματα: ο **εκουγχρονισμός** του κράτους, δηλαδή η δημιουργία σύγχρονων θεσμών, και η **εθνική ενοποίηση**, δηλαδή η επέκταση του κράτους σε εδάφη έξω από τα σύνορα, στα οποία ζουν **ελληνορθόδοξοι** πληθυσμοί. Από τις αλλαγές στην οικονομία ωφελούνται κυρίως τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Αγρότες και εργάτες οργανώνονται και ζητούν καλύτερες συνθήκες στη δουλειά και στη ζωή τους, πολλοί όμως αναγκάζονται να μεταναστεύσουν. Αλλά και οι γυναίκες αρχίζουν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους.

A. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: από το Τανζιμάτ στους Νεότουρκους (1839–1908)

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετωπίζει μεγάλα οικονομικά προβλήματα και κλονίζεται από **εθνικά κινήματα**. Για να τα αντιμετωπίσει κάνει **σημαντικές μεταρρυθμίσεις** στη διοίκηση, στην οικονομία και στην κοινωνία και καλλιεργεί την ιδεολογία του **οθωμανισμού**. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ωφελούν κυρίως τους υπήκοους της που δεν είναι μουσουλμάνοι, αλλά και τους Ευρωπαίους που κάνουν εμπόριο σ' αυτή. Οι μεταρρυθμίσεις και ο οθωμανισμός δεν μπόρεσαν όμως να σταματήσουν τα εθνικά κινήματα. Παράλληλα η οικονομία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαρτιόταν όλο και περισσότερο από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και συνέχιζε να είναι ο **«μεγάλος ασθενής»**. Οι Νεότουρκοι με το κίνημά τους (1908) προσπάθησαν να αλλάξουν τα πράγματα αλλά δεν μπόρεσαν.

Οι μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την περίοδο 1839–1876 είναι γνωστές με το όνομα **Τανζιμάτ** (που σημαίνει μεταρρυθμίσεις). Το Τανζιμάτ είναι σημαντικό γιατί προσπάθησε:

να αλλάξει το κράτος και την κοινωνία

να δημιουργήσει ένα πιο φιλελεύθερο πολιτικό σύστημα

6.1

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1830 και το 1908

Οι πιο σημαντικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ έγιναν με δύο διατάγματα (το 1839 και το 1856). Με αυτά ο σουλτάνος εγγυήθηκε τη ζωή, την τιμή και την περιουσία για όλους τους υπήκοούς του και διακήρυξε ότι όλοι τους είναι **ίσοι απέναντι στο νόμο**.

Για τα τσιφλίκια μιλήσαμε στη σ. 33.

Έγιναν και άλλοι σημαντικοί νόμοι με τους οποίους κατοχυρώθηκε η ατομική ιδιοκτησία, ιδρύθηκαν κρατικά σχολεία και ορίστηκε ότι όλοι οι υπήκοοι έπρεπε να πληρώνουν τους **(διδούς φόρους)**, ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους. Αυτές οι αλλαγές όμως δεν εφαρμόστηκαν παντού το ίδιο, γιατί συνάντησαν πολλές αντιδράσεις. Οι πιο πολλοί υπήκοοι του οθωμανικού κράτους ήταν **αγρότες και κτηνοτρόφοι** και **δεν ωφελήθηκαν** από τις μεταρρυθμίσεις. Οι περισσότεροι από τους αγρότες ήταν κολίγοι σε τσιφλίκια. Από τις αλλαγές κέρδισαν πλούτο και δικαιώματα (που δεν είχαν πριν) κυρίως οι χριστιανοί και οι Εβραίοι υπήκοοι του Σουλτάνου.

Μεγάλη στιγμή των μεταρρυθμίσεων είναι το πρώτο **οθωμανικό σύνταγμα** (1876). Όμως ο σουλτάνος **Αμπντούλ Χαμίτ Β΄** (1876–1909) ύστερα από δύο χρόνια το κατάργησε.

Για το κίνημα των Νεότουρκων μιλάμε στις σ. 153-154.

Από το 1878 μέχρι το 1908 ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ συνέχισε τις οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, αλλά **κυβέρνησε απολυταρχικά**. Γι' αυτό δημιουργήθηκαν πολλές ομάδες με στόχο να τον ανατρέψουν και να επαναφέρουν σε ισχύ το σύνταγμα του 1876. Ο σουλτάνος ήταν πολύ σκληρός με τους αντίπαλούς του, τους **Νεότουρκους**, που φυλακίστηκαν, εξοντώθηκαν ή έφυγαν σε άλλες χώρες. Το 1908 οι Νεότουρκοι οργάνωσαν στρατιωτικό κίνημα και ανάγκασαν το σουλτάνο να επαναφέρει το σύνταγμα.

6.2

Ο Οθωμανός σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ σε νεαρή ηλικία.

6.3

6.4

Στην εικόνα 6.3 το οθωμανικό διοικητήριο της Θεσσαλονίκης (σήμερα Υπουργείο Μακεδονίας–Θράκης) από όπου οι Νεότουρκοι διακήρυξαν ότι επαναφέρουν το οθωμανικό σύνταγμα (24 Ιουλίου 1908). Στην 6.4 η είδηση όπως παρουσιάζεται στην εφημερίδα Χρόνος (25 Ιουλίου 1908).

6.5

Ένας από τους ανηφορικούς δρόμους που ενώνουν το Γαλατά με το Πέραν. Γύρω στο 1900.

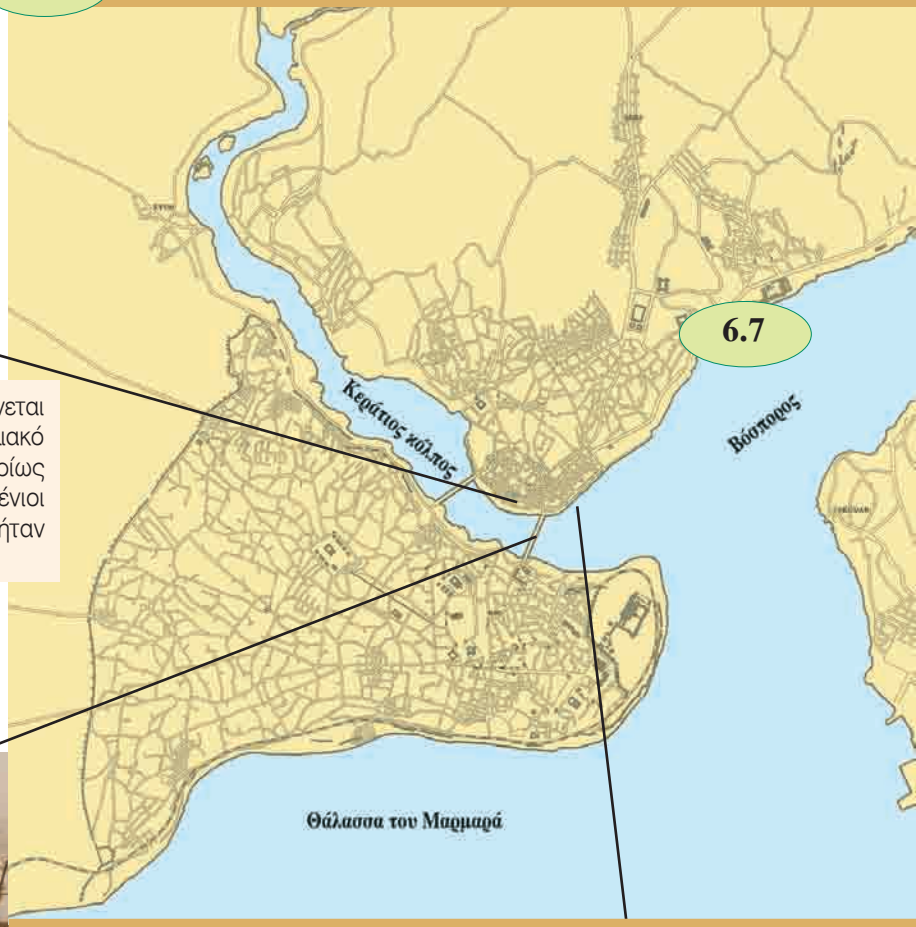
Από τα μέσα του 19ου αιώνα η συνοικία του Γαλατά γίνεται πολύ σημαντικό εμπορικό, χρηματιστηριακό και ναυτιλιακό κέντρο. Εδώ και στο γειτονικό **Πέραν** κατοικούσαν κυρίως τα καινούργια αστικά στρώματα (πολλοί Ρωμιοί, Αρμένιοι και Ξένοι). Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της περιοχής ήταν πολύ λίγοι.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης αυξήθηκε. Από 643.800 κατοίκους στα 1861 έφτασε τους 874.000 στα τέλη του 19ου αιώνα.

Οικονομική, κοινωνική και πνευματική ζωή

6.6

Η Κωνσταντινούπολη γύρω στο 1900

6.7

6.7

Η γέφυρα του Γαλατά, που ένωνε τη συνοικία αυτή (φαίνεται στο βάθος) με την παλιά πόλη της Κωνσταντινούπολης, γύρω στο 1900.

Η αποβάθρα, το τελωνείο και αποθήκες στο Γαλατά γύρω στο 1900.

6.9

6.8

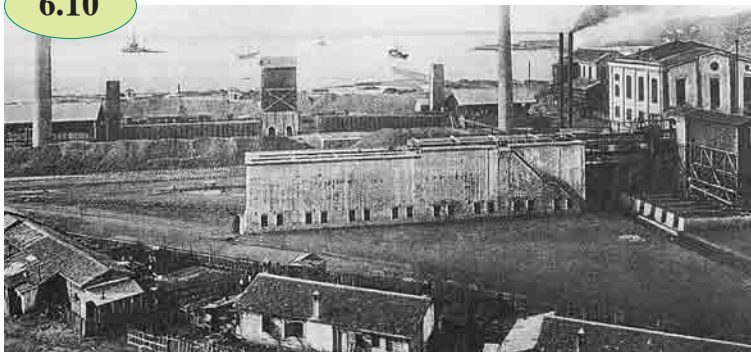
Προς το τέλος του 19ου αιώνα, τα οικονομικά προβλήματα στο οθωμανικό κράτος μεγαλώνουν: τα έσοδά του λιγοστεύουν, γιατί δεν μπορεί να εισπράξει όλους τους φόρους, ενώ τα έξοδά του, κυρίως για το στρατό, αυξάνονται. Γι' αυτό ζητάει όλο και περισσότερα δάνεια από ξένους. Για να μπορέσει να τα πάρει, πουλάει φτηνά

Η Οθωμανική Αυτοκρατορική Τράπεζα, που ιδρύθηκε το 1863, σε φωτογραφία του 1900. Στα τέλη του 19ου αιώνα υπήρχαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πολλές μεγάλες τράπεζες, που ιδρύθηκαν με ευρωπαϊκά κεφάλαια.

πρώτες ύλες (αγροτικά προϊόντα, ορυκτά) στην ευρωπαϊκή βιομηχανία και καταργεί πολλούς φόρους στις εισαγωγές. Πολλές οθωμανικές βιοτεχνίες καταστράφηκαν όταν η οθωμανική αγορά γέμισε ευρωπαϊκά προϊόντα, που ήταν πιο φτηνά και καλύτερης ποιότητας. Την ίδια περίοδο έγιναν μεγάλα δημόσια έργα με ξένα κεφάλαια, όπως σιδηροδρομικές γραμμές και δρόμοι. Επίσης λειτούργησαν οι θαλάσσιες συγκοινωνίες και διαδόθηκε ο τηλεγράφος και τα ταχυδρομεία. Οι ξένες εταιρίες είχαν μεγάλο κέρδος από τα έργα αυτά.

6.10

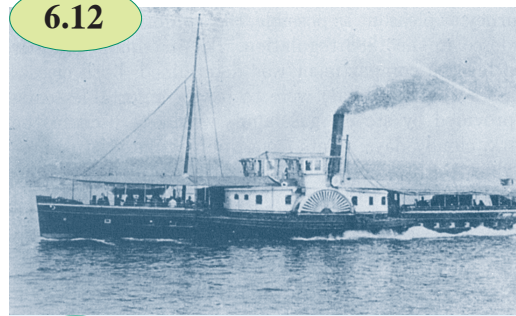
Καρτ ποστάλ με ανθρακωρυχείο στην Ποντοηράκλεια (σήμερα Ερεγλί) στη Μαύρη Θάλασσα. Τέλη του 19ου αιώνα.

6.11

Τα εγκαίνια του σιδηροδρομικού σταθμού Σίρκετζι στην ευρωπαϊκή πλευρά της Κωνσταντινούπολης το 1889. Εδώ ήταν το τέρμα για τα τρένα που ένωναν την Κωνσταντινούπολη με την κεντρική και τη δυτική Ευρώπη (Οριάν Εξπρές), αλλά και με τα Βαλκάνια. Από την ασιατική ακτή, από το σταθμό Χαϊντάρ πασά, ξεκινούσαν τα τρένα που ένωναν την Κωνσταντινούπολη με τη Μικρά Ασία και τη Συρία και έφταναν μέχρι τη Βαγδάτη.

6.12

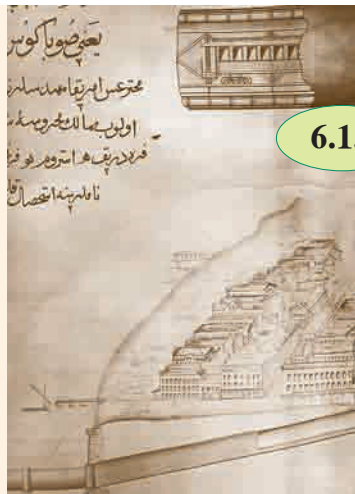
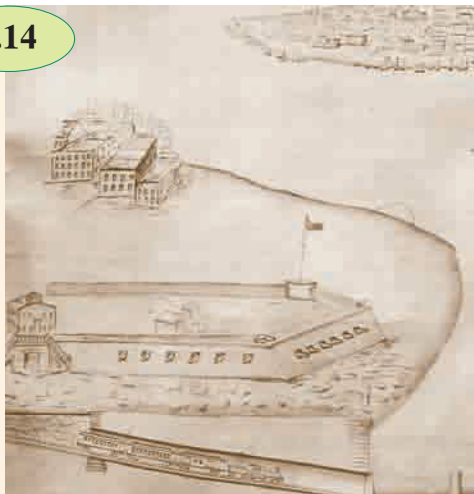

6.13

Στην εικόνα 6.12 ατμόπλοιο της οθωμανικής ναυτιλιακής εταιρίας Σιρκέτι Χαϊριγιέ. Αρχές του 20ού αιώνα. Στην 6.13 το πρώτο φέρι μποτ (οχηματαγωγό, δηλαδή πλοίο που μεταφέρει οχήματα και επιβάτες) της ίδιας εταιρίας.

6.14

6.15

Σχέδια του 1902 για την κατασκευή ενός τρένου που θα περνούσε κάτω από το Βόσπορο και θα ένωνε την ευρωπαϊκή με την ασιατική πλευρά της Κωνσταντινούπολης.

6.16

Οι μεγάλες πόλεις αλλάζουν όψη: αποκτούν δημόσιο φωτισμό, ύδρευση, τραμ που στην αρχή τα σέρνουν άλογα. Σε αρκετές πόλεις (Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Μοναστήρι, Σμύρνη, Σαμψούντα κ.α.) ο πληθυσμός αυξάνεται, αφού πολλοί άνθρωποι πηγαίνουν εκεί για να βρουν δουλειά και να καλυτερέψουν τη ζωή τους.

6.17

Σε άλλες γειτονιές όμως οι άνθρωποι συνεχίζουν να ζουν όπως και παλιά. Στην εικόνα καρτ ποστάλ του 1890 με καφενείο στο οποίο συχνάζουν άνθρωποι από κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

Σε πολλές πόλεις δημιουργούνται καινούργιες συνοικίες, όπου μένουν τα νέα αστικά στρώματα. Στην εικόνα η λεωφόρος Χαμιντιέ (σημερινή οδός Εθνικής Άμυνας) στη Θεσσαλονίκη στα 1890-1893.

6.18

Απόφοιτοι της Εμπορικής Σχολής της Χάλκης το 1893. Η σχολή είχε ορθόδοξους μαθητές.

Στις πόλεις αναπτύσσονται τα **αστικά στρώματα**. Λίγοι μουσουλμάνοι ανήκουν σ' αυτά. Η ζωή τους μοιάζει όλο και πιο πολύ με τη ζωή των αστών στα ευρωπαϊκά κράτη. Ιδρύουν λέσχες και σωματεία (φιλανθρωπικά, εκπαιδευτικά κ.ά.), φροντίζουν για την καλή μόρφωση των παιδιών τους (σε εμπορικές σχολές, αλλά και στο εξωτερικό, με ξένες γλώσσες), για να μπορούν να συμμετέχουν στις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις. Επίσης διαδίδεται το θέατρο, τα βιβλία, οι εφημερίδες και τα περιοδικά. Η Ευρώπη επηρέασε και την οθωμανική τέχνη, τη λογοτεχνία και την **αρχιτεκτονική**.

Το παλάτι του Ντολμαμαχτσέ, στην ευρωπαϊκή ακτή του Βόσπορου, που έχτισε το 1851 ο σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίτ (1839–1861) σε σχέδια του Αρμένιου αρχιτέκτονα Μπαλιάν.

6.19

Την εποχή αυτή οι εργάτες ήταν λίγοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γιατί δεν υπήρχαν πολλές βιομηχανίες. Πάντως δε γνωρίζουμε πολλά για τα **χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα** στις πόλεις, στα οποία ανήκαν άνθρωποι από διαφορετικές θρησκείες, που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες.

6.21

Σφραγίδα από το σωματείο των εργατών και εργατριών στο Οθωμανικό Μονοπώλιο Καπνού. Η σφραγίδα είναι γραμμένη σε τρεις γλώσσες (οθωμανικά, εβραϊκά και ελληνικά). Αρχές του 20ού αιώνα.

6.20

Το τζαμί στην παραλία του Ορτάκιοϊ, στην ευρωπαϊκή ακτή του Βόσπορου, που σχεδίασε ο Αρμένιος αρχιτέκτονας Μπαλιάν (γύρω στο 1900). Πολλά κτίρια (τράπεζες, σχολεία, τζαμιά, εκκλησίες κτλ.) που χτίζονται μετά τα μέσα του 19ου αιώνα μαρτυρούν τις ευρωπαϊκές επιδράσεις.

Ο οθωμανισμός

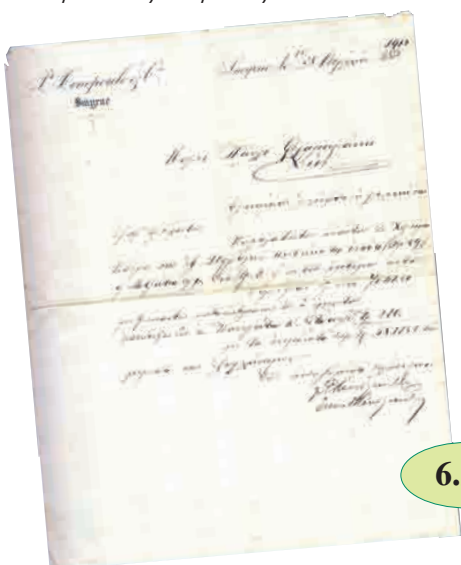
Παράλληλα με τις μεταρρυθμίσεις, το οθωμανικό κράτος προσπάθησε να διαδώσει τον οθωμανισμό κυρίως ιδρύοντας **κρατικά σχολεία**: να καλλιεργήσει δηλαδή την ιδέα ότι όλοι οι υπήκοοι του σουλτάνου ήταν **Οθωμανοί**, ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους, και είχαν μια κοινή πατρίδα, την οθωμανική. Στόχος του ήταν να εμποδίσει τα εθνικά κινήματα να διασπάσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε εθνικά κράτη.

Οι ορθόδοξοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Οι υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν οργανωμένοι σε θρησκευτικές κοινότητες, τα μιλέτ. Με τις μεταρρυθμίσεις, τα μιλέτ γίνονται θεσμοί του κράτους και έχουν πολύ μεγάλη αυτονομία (θρησκευτική, διοικητική, δικαστική, εκπαιδευτική). Οι ορθόδοξοι χριστιανοί υπήκοοι αποκαλούνται **Ρωμιοί**, ανήκουν στο **ορθόδοξο μιλέτ** και μιλούν διαφορετικές γλώσσες. Αυτό που τους ενώνει είναι η ορθόδοξη χριστιανική πίστη και η ιδέα ότι ανήκουν στο ίδιο μιλέτ.

Για τα μιλέτ μιλήσαμε στη σ. 34.

6.22

Γράμμα που έστειλε ένας έμπορος από τη Σμύρνη σ' έναν άλλο στη Χίο. 15 Απριλίου 1900.

6.23

Λαχείο που κυκλοφόρησε το 1879 η ορθόδοξη κοινότητα του Τζιμπαλί στην Κωνσταντινούπολη για να συγκεντρώσει χρήματα για τη δημιουργία σχολείου.

Οι εθνικοί κανονισμοί (1860 –1862)

Το 1862 γίνεται ο νόμος για τους **Εθνικούς ή Γενικούς Κανονισμούς**. Μ' αυτόν οι Ρωμιοί από τα ανώτερα και τα μεσαία αστικά στρώματα αποκτήσανε για πρώτη φορά σημαντικό ρόλο στη διοίκηση του μιλέτ και έλεγχαν τα οικονομικά και τα εκπαιδευτικά ζητήματά του. Έτσι ο ανώτατος ορθόδοξος κλήρος έχασε πολλές εξουσίες.

6.24

Απόδειξη για τα δίδακτρα που πλήρωσε ένας πατέρας στο σχολείο της ορθόδοξης κοινότητας του Τζιμπαλί, στην Κωνσταντινούπολη, το Νοέμβριο του 1874.

Η νέα διοίκηση των ορθόδοξων έδωσε μεγάλη σημασία στην **εκπαίδευση**. Τα ανώτερα αστικά στρώματα στις πόλεις ιδρύουν **σωματεία** και **συλλόγους** με διάφορους σκοπούς (σύλλογοι φιλανθρωπικοί, φιλολογικοί, μουσικοί, θεατρικοί, αθλητικοί). Δημιουργούν ακόμη νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, γηροκομεία και άλλα ιδρύματα για τους **φτωχούς ορθόδοξους**.

Καθώς αναπτύσσονται τα αστικά στρώματα των Ρωμιών, διαδίδεται και ο **Τύπος**. Στις μεγάλες πόλεις κυκλοφορούν πολλές εφημερίδες στα ελληνικά. Στην Κωνσταντινούπολη μάλιστα έβγαιναν εφημερίδες και στα **καραμανλίδικα** και στα βουλγαρικά.

B. Το Ανατολικό Ζήτημα σε έξαρση

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα το Ανατολικό Ζήτημα κυριαρχεί. Στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναπτύσσονται εθνικά κινήματα, με στόχο να δημιουργήσουν ανεξάρτητα εθνικά κράτη. Παράλληλα το ορθόδοξο μιλέτ διασπάται: πολλοί ορθόδοξοι που δε μιλούν ελληνικά δημιουργούν τις δικές τους Εκκλησίες και τα δικά τους μιλέτ. Με το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) νέα κράτη δημιουργούνται στα Βαλκάνια και η Οθωμανική Αυτοκρατορία χάνει πολλά από τα ευρωπαϊκά εδάφη της.

Την περίοδο αυτή αρχίζουν να αναπτύσσονται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διάφορα εθνικά κινήματα: το ελληνικό, το σερβικό, το ρουμανικό, το βουλγαρικό, το αρμενικό, το αλβανικό. Αργότερα αναπτύσσονται το αραβικό και τελευταίο το τουρκικό εθνικό κίνημα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις (ιδιαίτερα η Ρωσία), αλλά και τα βαλκανικά κράτη που ήδη υπάρχουν, στηρίζουν τα κινήματα αυτά.

Όλα τα βαλκανικά εθνικά κινήματα προσπάθησαν να διαδώσουν τις ιδέες τους πρώτα μέσα από την εκπαίδευση. Το ίδιο μέσο χρησιμοποίησε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία για να τα περιορίσει.

Το 1870 στα Βαλκάνια υπάρχει το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος και τα αυτόνομα κράτη της Σερβίας και της Ρουμανίας.

Οι διασπάσεις στο ορθόδοξο μιλέτ

Στο ορθόδοξο μιλέτ δεν είχαν όλοι τα ελληνικά μητρική γλώσσα. Πολλοί ήταν βουλγαρόφωνοι και κατοικούσαν στη σημερινή Βουλγαρία και σε αρκετές περιοχές στη **Μακεδονία** και στη **Θράκη**. Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, όσοι ήθελαν ν' ανέβουν κοινωνικά στο ορθόδοξο μιλέτ έπρεπε να μάθουν ελληνικά. Επίσης, η λειτουργία στις ορθόδοξες εκκλησίες γινόταν κυρίως στα ελληνικά.

Από τα μέσα όμως του 19ου αιώνα αναπτύσσεται ένα **βουλγαρικό εθνικό κίνημα**. Πολλοί βουλγαρόφωνοι ορθόδοξοι πλουτίζουν, μορφώνονται, ιδρύουν βουλγαρόφωνα σχολεία και ζητούν να συμμετέχουν και αυτοί στη διοίκηση του ορθόδοξου μιλέτ. Ζητούν επίσης εκεί που οι βουλγαρόφωνοι είναι πιο πολλοί να γίνεται η λειτουργία στα βουλγαρικά.

6.25

Η εκκλησία του Αγίου Στεφάνου των Βουλγάρων στην Κωνσταντινούπολη γύρω στο 1900. Ολόκληρη η εκκλησία είναι φτιαγμένη από σίδηρο. Ο σκελετός της φτιάχτηκε στη Βιέννη, φορτώθηκε σε μαούνες στο Δούναβη και έφτασε στην Κωνσταντινούπολη όπου τον συναρμολόγησαν το 1894.

6.26

Η σφραγίδα της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

Όμως το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και οι Ρωμιοί που συμμετείχαν στη διοίκηση του μιλέτ αρνήθηκαν. Έτσι ξεκίνησε ένα κίνημα να ιδρυθεί μια ξεχωριστή **βουλγαρική ορθόδοξη Εκκλησία**. Το 1870, με διάταγμα του σουλτάνου, έγινε η **Βουλγαρική Εξαρχία**, μια άλλη ορθόδοξη Εκκλησία αυτοκέφαλη (δηλαδή ανεξάρτητη από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως). Το Πατριαρχείο δεν την αναγνώρισε και την κήρυξε **σχισματική** (1872). Έτσι το ορθόδοξο μιλέτ, χωρίστηκε:

Στο ορθόδοξο μιλέτ («ρουμ μιλετί»). Εδώ ανήκαν, ανεξάρτητα από τη μητρική τους γλώσσα, οι ορθόδοξοι Οθωμανοί υπήκοοι που συνέχισαν να είναι με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (**πατριαρχικοί**). Πολλοί ιστορικοί τους ονομάζουν και **Ελληνορθόδοξους**, γιατί από τότε αρχίζει να διαδίδεται ανάμεσά τους όλο και περισσότερο η ελληνική εθνική ιδέα. Έτσι θα τους λέμε κι εμείς από δω και πέρα.

Στο βουλγαρικό μιλέτ («μπουλγκάρ μιλετί»). Εδώ ανήκαν οι ορθόδοξοι Οθωμανοί υπήκοοι που ακολούθησαν τη Βουλγαρική Εξαρχία (**εξαρχικοί**). Αυτοί μιλούσαν βουλγαρικά.

Οι Ελληνορθόδοξοι στρέφονται στην Ελλάδα – Ο ρόλος της εκπαίδευσης

Αυτοί που είχαν την εξουσία στο ορθόδοξο μιλέτ (τα ελληνορθόδοξα αστικά στρώματα και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως), για να μη γίνουν και άλλες διασπάσεις πίστευαν ότι το μιλέτ έπρεπε να γίνει πιο **ομοιογενές**, όχι μόνο στη θρησκεία αλλά και στην παιδεία. Έτσι σιγά σιγά η εκπαίδευση στο ορθόδοξο μιλέτ γίνεται πιο ελληνική:

Τα προγράμματα στα σχολεία του μιλέτ μοιάζουν με τα προγράμματα των σχολείων στο ελληνικό κράτος.

Απόφοιτοι από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας έρχονται να διδάξουν στα σχολεία του ορθόδοξου μιλέτ.

Σύλλογοι από την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία χρηματοδοτούν ελληνόφωνα σχολεία και στέλνουν δασκάλους και βιβλία.

Οι Έλληνες πρόξενοι χρηματοδοτούν σχολεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

6.27

Έτσι όλο και πιο πολλοί Ελληνορθόδοξοι αρχίζουν να αισθάνονται όλο και περισσότερο Έλληνες και να υποστηρίζουν την ελληνική εθνική ιδέα. Όμως, αυτό δεν έγινε αμέσως ούτε με τον ίδιο τρόπο για όλους. Η ελληνική εθνική ιδέα διαδόθηκε για παράδειγμα πιο γρήγορα στις πόλεις, στα αστικά στρώματα, στις περιοχές που βρίσκονταν κοντά στην Ελλάδα (όπως στη Σμύρνη). Παρ' όλα αυτά, το ορθόδοξο μιλέτ δεν κατάφερε να αποφύγει και **άλλες διασπάσεις**.

Εργασίες για την κατασκευή του Φροντιστηρίου, του πιο σημαντικού σχολείου των Ελληνορθόδοξων στην Τραπεζούντα. 1901.

Το Συνέδριο του Βερολίνου (1878)

Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο η Ρωσία άρχισε να υποστηρίζει πιο πολύ τους σλαβόφωνους ορθόδοξους που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όταν το οθωμανικό κράτος χτύπησε σκληρά στα 1875–1876 τις εξεγέρσεις των ορθόδοξων στη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη και στη σημερινή Βουλγαρία, η Ρωσία κήρυξε πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Ρωσία νίκησε στον πόλεμο και η **Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878)** αναγνώρισε τη Βουλγαρία αυτόνομο κράτος με πολλά εδάφη. Τότε η Μεγάλη Βρετανία θέλησε να εμποδίσει τη μεγάλη επιρροή της Ρωσίας στα Βαλκάνια. Έπεισε τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις και έγινε το Συνέδριο του Βερολίνου (1878).

Για τον Κριμαϊκό πόλεμο μιλήσαμε στη σ. 79.

6.28

Τα Βαλκάνια και η ανατολική Μεσόγειος μετά το Συνέδριο του Βερολίνου

Με το **Συνέδριο του Βερολίνου (1878)**:

- ▶ Η Σερβία, το Μαυροβούνιο και η Ρουμανία έγιναν ανεξάρτητα κράτη.
- ▶ Η Βουλγαρία έγινε στην αρχή αυτόνομο και ύστερα (1908) ανεξάρτητο κράτος.
- ▶ Η Ανατολική Ρωμυλία κηρύχθηκε αυτόνομη επαρχία. Το 1885 την προσάρτησε η Βουλγαρία.
- ▶ Η Αυστροουγγαρία πήρε τη διοίκηση της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης. Το 1908 την προσάρτησε.
- ▶ Αποφασίστηκε να πάρει η Ελλάδα τη Θεσσαλία και την περιοχή της Άρτας. Το 1881 οι περιοχές αυτές ενώθηκαν με το ελληνικό κράτος.

6.29

Ελληνορθόδοξοι από τα θρακικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας καθώς εγκαταλείπουν την Ανατολική Ρωμυλία. Όταν η Βουλγαρία προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία το 1885, οι Ελληνορθόδοξοι που ζούσαν εκεί άρχισαν να αντιμετωπίζουν προβλήματα. Έτσι πολλοί αναγκάστηκαν να φύγουν από τις πατρίδες τους.

Το 1878 η Οθωμανική Αυτοκρατορία έδωσε την **Κύπρο** στη Μεγάλη Βρετανία για να την έχει σύμμαχο στις διαπραγματεύσεις.

Γ. Η Ελλάδα την περίοδο 1864–1909

Την περίοδο 1864–1909 τα βασικά ζητήματα στο ελληνικό κράτος είναι να εκσυγχρονιστεί η πολιτική ζωή, να αναπτυχθεί η χώρα οικονομικά και να επεκταθούν τα σύνορά της. Το 1864 η Ελλάδα αποκτά νέο σύνταγμα και ο Γεώργιος Α΄ (1864–1913) γίνεται βασιλιάς της. Από τις αλλαγές στην οικονομία ωφελούνται κυρίως τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Την ίδια εποχή πολλοί άνθρωποι φεύγουν από την ύπαιθρο στις πόλεις ή μεταναστεύουν σε άλλες χώρες. Επίσης αγρότες και εργάτες οργανώνονται για να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες στη δουλειά και τη ζωή τους. Για πρώτη φορά οι γυναίκες αναπτύσσουν δράση και διεκδικούν δικαιώματα. Στην πνευματική ζωή της χώρας νέες ιδέες συγκρούονται συχνά με τις παραδοσιακές. Οι πιο πολλές συζητήσεις έχουν θέμα το **εθνικό ζήτημα** και αφορούν τη γλώσσα, την ελληνική ταυτότητα και τη Μεγάλη Ιδέα.

Για τη Μεγάλη Ιδέαδες στη σ. 78.

Σύνταγμα, πολιτικές μεταρρυθμίσεις και πολιτική ζωή

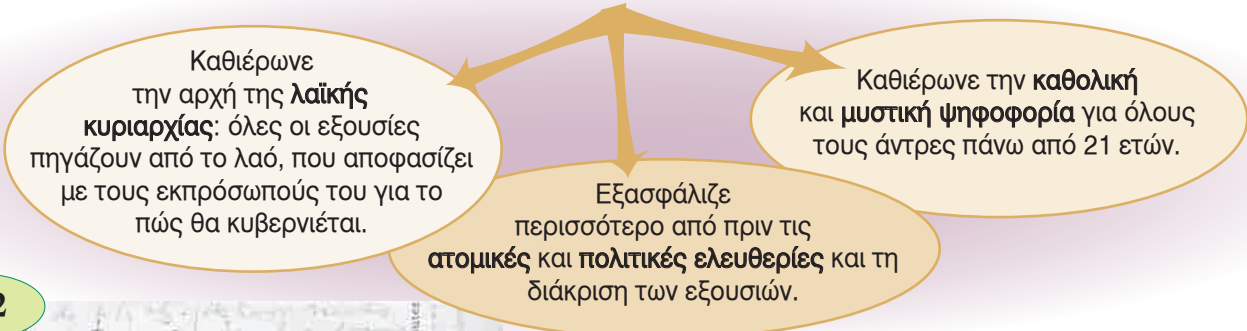
6.30

Το 1864 ο Δανός πρίγκιπας Γουλιέλμος Γεώργιος Γλίξμπουργκ έγινε βασιλιάς της Ελλάδας με το όνομα Γεώργιος Α' (1864–1913). Στην εικόνα 6.30 ο Γεώργιος Α' το 1868 και στην 6.31 ο ίδιος με τη βασιλική οικογένεια γύρω στο 1900.

6.31

Με το σύνταγμα του 1864 το πολίτευμα της Ελλάδας έγινε **βασιλευόμενη δημοκρατία**. Το σύνταγμα αυτό ήταν από τα πιο δημοκρατικά στην Ευρώπη την εποχή αυτή:

6.32

Καρτ ποστάλ του 1906 με το κτίριο της «Παλιάς Βουλής», όπου στεγαζόταν τότε το ελληνικό κοινοβούλιο.

Παρόλο που ο βασιλιάς συνέχισε να έχει **σημαντικά προνόμια**, το σύνταγμα του 1864 δυνάμωσε το κοινοβουλευτικό πολίτευμα: η κυβέρνηση, ο πρωθυπουργός, η βουλή και τα κόμματα αποκτήσανε πιο μεγάλη δύναμη.

Το κοινοβουλευτικό πολίτευμα στην Ελλάδα έγινε ακόμη πιο ισχυρό το 1875 με την **αρχή της πλειοψηφίας** ή **αρχή της δεδηλωμένης**. Σύμφωνα με αυτή, το κόμμα που είχε την πλειοψηφία (τις περισσότερες έδρες) στη βουλή σχημάτιζε την κυβέρνηση.

6.33

Τα πρώτα χρόνια μετά το νέο σύνταγμα η πολιτική ζωή στη χώρα δεν ησύχασε. **Οι κυβερνήσεις άλλαξαν** συχνά και οι εκλογές πολλές φορές δεν έδιναν πλειοψηφία σε κανένα κόμμα. Συνηθισμένη μάλιστα ήταν και η νοθεία στα αποτελέσματα των εκλογών. Τα πράγματα άλλαξαν όταν ιδρύθηκαν δύο νέα κόμματα: το **Νέο** ή **Νεωτεριστικό Κόμμα** και το **Εθνικό Κόμμα**, που κυβέρνησαν τη χώρα για τριάντα χρόνια (1875–1905). Το 1872 ο Χαρίλαος Τρικούπης με μια ομάδα βουλευτών από τα Επτάνησα ίδρυσε το **Νέο** ή **Νεωτεριστικό Κόμμα**, που στηριζόταν στις αρχές του **πολιτικού φιλελευθερισμού**. Το Νέο Κόμμα στόχευε σε μια πιο ισχυρή οικονομία, σε ένα κράτος οργανωμένο σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και σε επιτυχίες στα «εθνικά θέματα», σύμφωνα με τη Μεγάλη Ιδέα. Για να πετύχει αυτή η πολιτική, όμως, χρειαζόνταν περισσότεροι φόροι και μεγάλα δάνεια από το εξωτερικό. Όπως φάνηκε με τα χρόνια, αυτό έβλαπτε κυρίως τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο, πολλοί το υποστήριζαν και ακόμη περισσότερο τα **μεσαία** και τα **άνωτερα αστικά στρώματα** στις πόλεις καθώς και οι μεγάλοι γαιοκτήμονες.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης (1832–1896) το 1887. Ο Τρικούπης έγινε πρωθυπουργός της Ελλάδας επτά φορές.

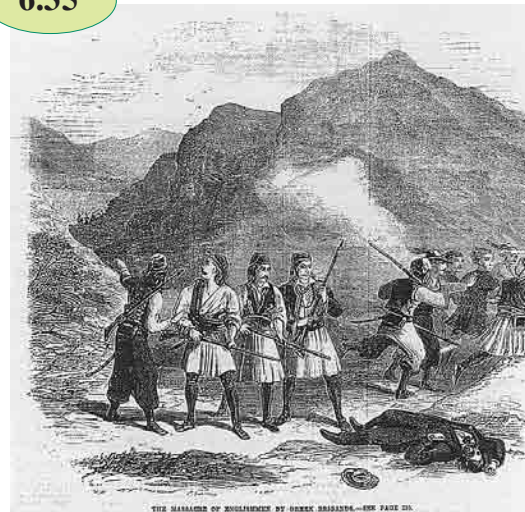
6.34

Την ίδια περίοδο ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης ίδρυσε το **Εθνικό Κόμμα**. Το κόμμα αυτό ήθελε μικρότερη φορολογία και στήριζε την αγροτική παραγωγή. Και αυτό υποστήριζε θερμά τη Μεγάλη Ιδέα. Το Εθνικό Κόμμα στήριζαν οι μικροϊδιοκτήτες γης σε όλη τη χώρα, αλλά κυρίως οι αγρότες στη Θεσσαλία και τα **κατώτερα αστικά και εργατικά στρώματα** στις πόλεις.

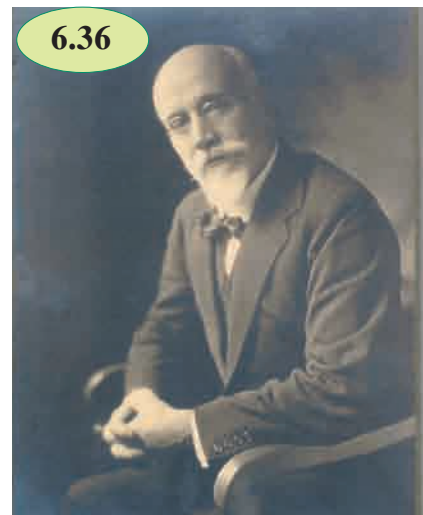
Χαρακτικό από την εφημερίδα Νέος Αριστοφάνης με το Θεόδωρο Δηλιγιάννη (1826–1905). Ο Δηλιγιάννης έγινε πρωθυπουργός της Ελλάδας πέντε φορές.

Χαρακτικό από βρετανική εφημερίδα (7 Μαΐου 1870) με τη ληστεία στο Δήλεσι. Τον Απρίλιο του 1870 οι Αρβανιτάκηδες, ληστές στην περιοχή της Βοιωτίας, απήγαγαν μια ομάδα Βρετανών και Ιταλών και, όταν δεν μπόρεσαν να πάρουν λύτρα, τους σκότωσαν στο Δήλεσι. Η ληστεία συνέχισε να είναι μεγάλο πρόβλημα για το ελληνικό κράτος. Οι ληστές δρούσαν κυρίως στις ορεινές περιοχές και τους υποστήριζαν οι ντόπιοι. Η «σφαγή στο Δήλεσι» ανάγκασε τις ελληνικές κυβερνήσεις να πάρουν πιο αυστηρά μέτρα ενάντια στη ληστεία.

6.35

6.36

Στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα όλο και περισσότεροι ζητούν ο βασιλιάς να παρεμβαίνει λιγότερο στην πολιτική ζωή. Θεωρούν το παλάτι υπεύθυνο που δεν προχωράει το εθνικό ζήτημα. Τον Αύγουστο του 1909 μια ομάδα αξιωματικών που είχαν οργανώσει το **Στρατιωτικό Σύνδεσμο** έκαναν στρατιωτική εξέγερση, το **Κίνημα στο Γουδί**. Ζητούσαν μικρότερη ανάμειξη του βασιλιά στην εξουσία και ισχυρό στρατό. Μεγάλες λαϊκές συγκεντρώσεις στην Αθήνα και τον Πειραιά υποστήριζαν το κίνημα αυτό.

Ο Κρητικός πολιτικός Ελευθέριος Βενιζέλος (1864–1936) σχημάτισε κυβέρνηση το 1910. Η είσοδος του Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική ζωή επηρέασε σημαντικά την κατάσταση στην Ελλάδα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

6.37

Λαϊκή λιθογραφία με το συλλαλητήριο στην πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα που οργάνωσε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και τα επαγγελματικά σωματεία που τον υποστήριζαν. 14 Σεπτεμβρίου 1909.

Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο θα μιλήσουμε στις σ. 146–147.

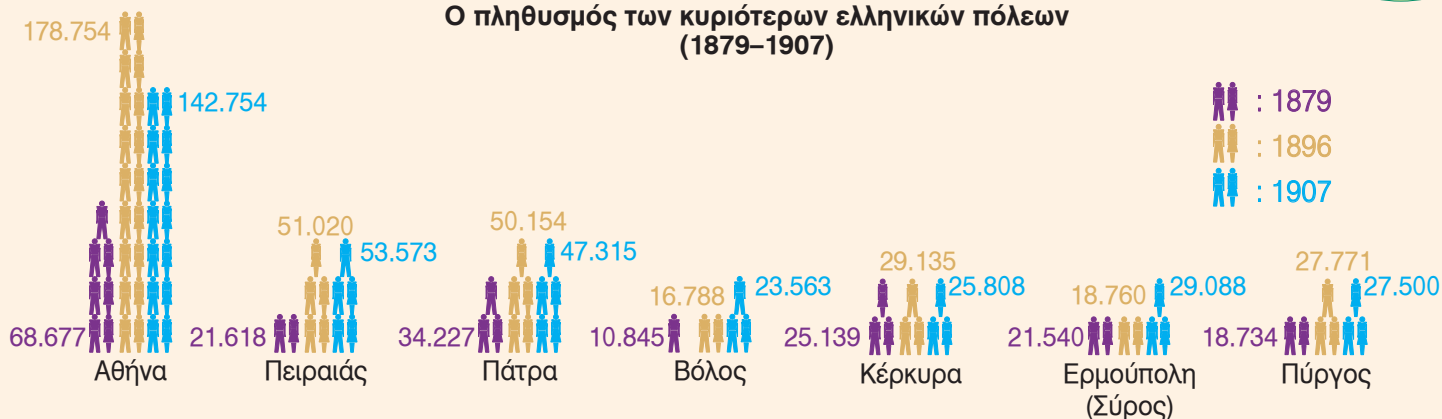
Η διαμόρφωση της αστικής Ελλάδας

Η Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα συνεχίζει να είναι αγροτική χώρα: οκτώ στους δέκα κατοίκους της ζουν στην ύπαιθρο. Όμως η **οικονομική ανάπτυξη** και το καλύτερο **συγκοινωνιακό δίκτυο** βοηθούν να **αναπτυχθούν οι πόλεις**.

Ο Βόλος εντάχθηκε στο ελληνικό κράτος το 1881.

6.38

Ο πληθυσμός των κυριότερων ελληνικών πόλεων (1879–1907)

6.39

Η Αθήνα γύρω στο 1860.

Η Αθήνα αναπτύσσεται πιο γρήγορα από τις άλλες πόλεις. Από το 1879 μέχρι το 1907 ο πληθυσμός της διπλασιάστηκε και η πόλη επεκτάθηκε, αλλά χωρίς σχέδιο. Νέες συνοικίες δημιουργούνται συνεχώς, χωρίς όμως υποδομές (ύδρευση, αποχέτευση, δρόμοι, σχολεία).

Στην Αθήνα τα φτωχά στρώματα ζουν σε **πολύ κακές συνθήκες** και συχνά υποφέρουν από σοβαρές ασθένειες, όπως τη **φυματίωση**. Στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις (Ερμούπολη, Πάτρα κ.α.) χτίζονται πολλά κτίρια σε **νεοκλασικό ρυθμό** και τα παλιά **οθωμανικά κτίρια κατεδαφίζονται**.

6.40

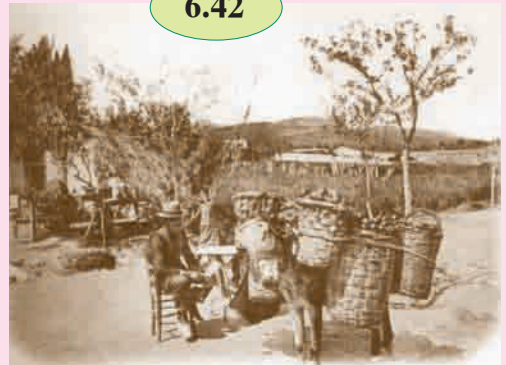

Καρτ ποστάλ με σκηνές από την καθημερινή ζωή στην Αθήνα στις αρχές του 20ού αιώνα. Στην εικόνα 6.40 το κάρτο της Δημαρχίας που μάζευε τα σκουπίδια (1903), στην 6.41 μαγαζί που πουλάει κρασί (1904) και στην 6.42 πλανόδιος μανάβης (1908).

6.41

6.42

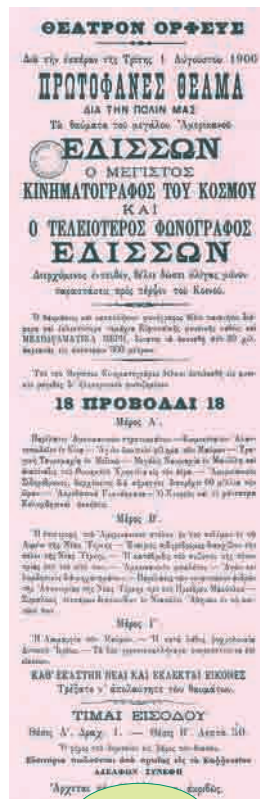

6.43

Στην εικόνα 6.43 το Δημοτικό Θέατρο της Αθήνας γύρω στο 1890 και στην 6.44 επισκέπτες στο Βασιλικό (σήμερα Εθνικό) Κήπο (1891). Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα τα αστικά στρώματα ζουν όπως οι αστοί στην Ευρώπη: Συχνάζουν σε καφενεία και εστιατόρια, βλέπουν θέατρο, πηγαίνουν σε συναυλίες, σε δεξιώσεις, σε χορούς.

6.44

6.45

6.46

Διαφήμιση ντουσιέρας.

Το πρόγραμμα με τις ταινίες που παίζονταν στον «Ορφέα», έναν από τους πρώτους κινηματογράφους στην Αθήνα. 1900.

6.47

Καρτ ποστάλ του 1885 με το μέγαρο Σλίμαν, στην Αθήνα, που χτίστηκε μεταξύ των ετών 1879 και 1881, σε σχέδια του Γερμανού αρχιτέκτονα Ερνστ Τσίλερ

(1837–1923) (σήμερα στεγάζει το Νομισματικό Μουσείο της Ελλάδας). Ο Τσίλερ σχεδίασε την περίοδο αυτή πολλά κτίρια σε όλη τη χώρα.

6.48

Καρτ ποστάλ με το πολυτελές ξενοδοχείο «Ακταίων» στο Φάληρο. 1903.

6.49

Φτώχεια και φιλανθρωπία

Όπως και σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη, όσο μεγαλώνουν οι ελληνικές πόλεις τόσο η φτώχεια γίνεται για τους πλούσιους αστούς πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί. **Φιλανθρωπικοί σύλλογοι** φροντίζουν ζητιάνους, άνεργους και αρρώστους, ανατρέφουν και εκπαιδεύουν ορφανά παιδιά. Η ιδιωτική φιλανθρωπία ήταν μια από τις πρώτες δραστηριότητες με την οποία ασχολήθηκαν οι αστές γυναίκες έξω από το σπίτι τους.

Καρτ ποστάλ του 1895 με το νοσοκομείο Ευαγγελισμός στην Αθήνα. Ο Ευαγγελισμός άρχισε να λειτουργεί ως φιλανθρωπικό ίδρυμα το 1884.

Την πρωτοβουλία για την ίδρυσή του είχε πάρει ο Σύλλογος Κυριών υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως, που ιδρύθηκε το 1872 από την Κωνσταντινουπολίτισσα εκπαιδευτικό Καλλιόπη Κεχαγιά.

Η αγροτική μεταρρύθμιση, η εκβιομηχάνιση και η οικονομική κρίση

Την περίοδο αυτή η ελληνική οικονομία συνεχίζει να στηρίζεται στην αγροτική παραγωγή. Γι' αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντική η **αγροτική μεταρρύθμιση του 1871**. Μετά το 1860 αρχίζει να αναπτύσσεται η βιοτεχνία, το εμπόριο, η ναυτιλία. Τότε εμφανίζονται και οι πρώτες βιομηχανίες.

6.50

Καρτ ποστάλ με θεριστές στην Πελοπόννησο. Αρχές του 20ού αιώνα.

Για τον Αλέξανδρο Κουμουνδούρο μιλήσαμε στη σ. 79.

Το 1871 η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου μοίρασε την εθνική γη στους ακτήμονες αγρότες. Με την **αγροτική μεταρρύθμιση** η μικρή ιδιοκτησία, που την καλλιεργεί μια οικογένεια, κυριαρχεί στην ελληνική ύπαιθρο. Η μεταρρύθμιση περισσότερο έλυσε το πρόβλημα με τους ακτήμονες παρά βοήθησε να αναπτυχθεί η γεωργία. Την περίοδο αυτή όμως αυξάνεται η παραγωγή αγροτικών προϊόντων για εξαγωγή, κυρίως της σταφίδας.

Για τις εθνικές γαίες μιλήσαμε στη σ. 58.

Με την **ενσωμάτωση της Θεσσαλίας** στο ελληνικό κράτος (1881), η κατάσταση στη γεωργία αλλάζει πάλι. Οι Οθωμανοί γαιοκτήμονες έφυγαν από τα κτήματά τους, τα οποία αγόρασαν στη συνέχεια **ομογενείς**. Έτσι συγκεντρώθηκαν μεγάλες εκτάσεις γης (**τσιφλίκια**) σε λίγους ιδιοκτήτες.

Τα τσιφλίκια τα καλλιεργούσαν ακτήμονες αγρότες, οι **κολίγοι**, οι οποίοι

Ο τραπεζίτης Παύλος Στεφάνοβικ Σκυλίτσης και άλλοι τραπεζίτες της Κωνσταντινούπολης. 1885. Ο Σκυλίτσης ήταν ένας από τους ομογενείς που αγόρασαν γη στη Θεσσαλία.

6.51

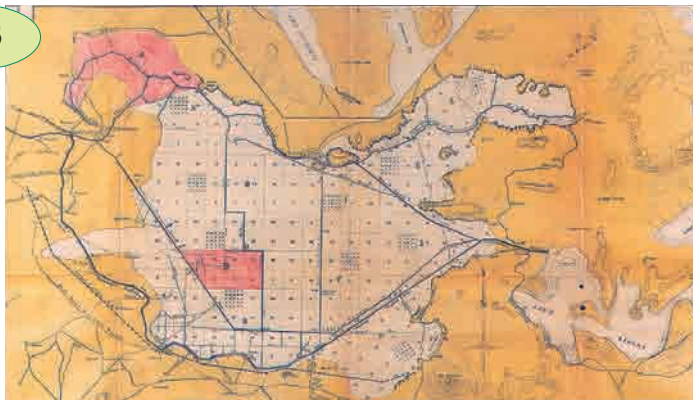
6.52

Ξυλογραφία του Έλληνα χαράκτη Κώστα Τάσσου με θέμα την αγροτική εξέγερση στο Κιλελέρ (Θεσσαλία) το 1910.

Σχέδιο του 1900 που δείχνει τις εκτάσεις που δημιουργήθηκαν με την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας. Η αποξήρανση, που ήταν σημαντικό έργο υποδομής, άρχισε το 1880 και δημιούργησε 240.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης. Παράλληλα εξαφάνισε μια σημαντική εστία μόλυνσης για τους ανθρώπους που ζούσαν στην περιοχή, που μέχρι τότε αρρώσταιναν συχνά από ελονοσία.

6.53

Για την Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο θα μιλήσουμε στις σ. 181-190.

Για την παγκόσμια οικονομική κρίση στα τέλη του 19ου αιώνα μιλήσαμε στη σ. 94.

Στη δεκαετία του 1860 η ελληνική οικονομία αρχίζει να αναπτύσσεται και δημιουργούνται οι πρώτες βιομηχανίες (υφαντουργεία, μηχανουργεία, ατμόμυλοι, βυρσοδεψεία, **μεταλλεία**). Οι κυβερνήσεις του Χαρίλαου Τρικούπη στηρίζουν την ανάπτυξη αυτή με έργα υποδομής όπως, για παράδειγμα, δρόμους, σιδηρόδρομους, λιμάνια, αποξήρανση εδαφών για καλλιέργεια κτλ. Όμως η **παγκόσμια οικονομική κρίση** θα επηρεάσει και την ελληνική οικονομία και από το 1875 η χώρα θα έχει μεγάλα προβλήματα. Από τα πιο σημαντικά ήταν το **σταφιδικό ζήτημα** και τα πολλά χρέη του κράτους, που οδήγησαν τελικά σε **πτώχευση**, δηλαδή σε χρεοκοπία (1893). Η οικονομία αρχίζει να ξεπερνάει την κρίση μετά το 1895: Δίπλα στις παλιές βιομηχανίες εμφανίζονται καινούργιες, όπως η ποτοποιία, η τσιμεντοβιομηχανία και η βιομηχανία παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι περισσότερες επιχειρήσεις ήταν **μικρές**, με **λίγους εργαζόμενους** και λίγες μηχανές. Οι περισσότεροι εργάτες βρίσκονταν στις μεγάλες πόλεις όπου υπήρχαν εργοστάσια (στην Αθήνα, στον Πειραιά, στην Ερμούπολη της Σύρου, στην Πάτρα). Μεγάλη διάδοση είχε η **γυναικεία και παιδική εργασία**, γιατί ήταν πιο φτηνή. Οι συνθήκες εργασίας ήταν δύσκολες: μεροκάματα χαμηλά, κακές συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας, η απασχόληση δεν ήταν σταθερή, δεν υπήρχε κοινωνική ασφάλιση. Το ίδιο δύσκολη ήταν και η ζωή των εργατών: η βασική τους τροφή ήταν το ψωμί, τα σπίτια τους ήταν μικρά, με ένα ή δύο δωμάτια, όπου στριμώχνονταν μεγάλες οικογένειες, χωρίς νερό και αποχέτευση.

6.54

Στην εικόνα 6.54 εξώφυλλο από βιβλίο σχετικό με τις ατμομηχανές που χρησιμοποιούσαν πια τα καράβια. Στην 6.56 πίνακας με ατμόπλοιο.

6.56

Σπουδαίο ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη από το 1880 και μετά παίζουν οι **ομογενείς επιχειρηματίες από** την Κωνσταντινούπολη, την Οδησό, **την Αίγυπτο** κ.α. Η παγκόσμια οικονομική κρίση τους στρέφει προς το ελληνικό κράτος. Εκεί αγοράζουν γη, ιδρύουν τράπεζες, ασχολούνται με το εμπόριο και τη ναυτιλία.

Στα τέλη του 19ου αιώνα τα ατμόπλοια παίρνουν σιγά σιγά τη θέση που είχαν τα ιστιοφόρα. Τα ελληνικά καράβια κυριαρχούν στο θαλάσσιο εμπόριο στην ανατολική Μεσόγειο και στη Μαύρη Θάλασσα. Σημαντικές οικογένειες εφοπλιστών έχουν ναυτιλιακές, εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις σε μεγάλα ευρωπαϊκά λιμάνια, όπως στο Λονδίνο και στη Μασσαλία.

6.55

Διαφήμιση εργοστασίου που κατασκεύαζε τούβλα, κεραμίδια και πλακάκια στον Πειραιά. Αρχές του 20ού αιώνα.

Κοινωνικές διεργασίες

Την εποχή αυτή κοινωνικές ομάδες που αισθάνονται ότι αδικούνται αρχίζουν να διαμαρτύρονται οργανωμένα. Οι άσχημες συνθήκες δουλειάς κάνουν τους εργάτες να κατεβαίνουν όλο και πιο συχνά σε απεργίες. Κινητοποιήσεις όμως κάνουν και οι αγρότες. Δημιουργούνται σωματεία στους χώρους δουλειάς και εργατικά κέντρα στις πόλεις (το πρώτο Εργατικό Κέντρο ιδρύθηκε στο Βόλο το 1908). Ορισμένα **συνδικάτα** (κυρίως εκείνα που δημιούργησαν οι καπνεργάτες, οι λιμενεργάτες και οι σιδηροδρομικοί) είναι ιδιαίτερα δυναμικά. Τα προβλήματα των εργαζόμενων προκάλεσαν σοβαρές συζητήσεις στην ελληνική κοινωνία. Διαδίδονται οι **σοσιαλιστικές ιδέες** και εμφανίζονται στην πολιτική ζωή της χώρας οι πρώτες σοσιαλιστικές κινήσεις και κόμματα.

6.58

Φύλλο από το εβδομαδιαίο περιοδικό Εφημερίς των Κυριών (Φεβρουάριος 1890), που κυκλοφορούσε από το 1887 μέχρι το 1917. Εκδότρια ήταν η Καλλιμρόη Παρρέν (1861–1940), παιδαγωγός και δημοσιογράφος, και το περιοδικό το έγραφαν αποκλειστικά γυναίκες, ιδίως τα πρώτα χρόνια.

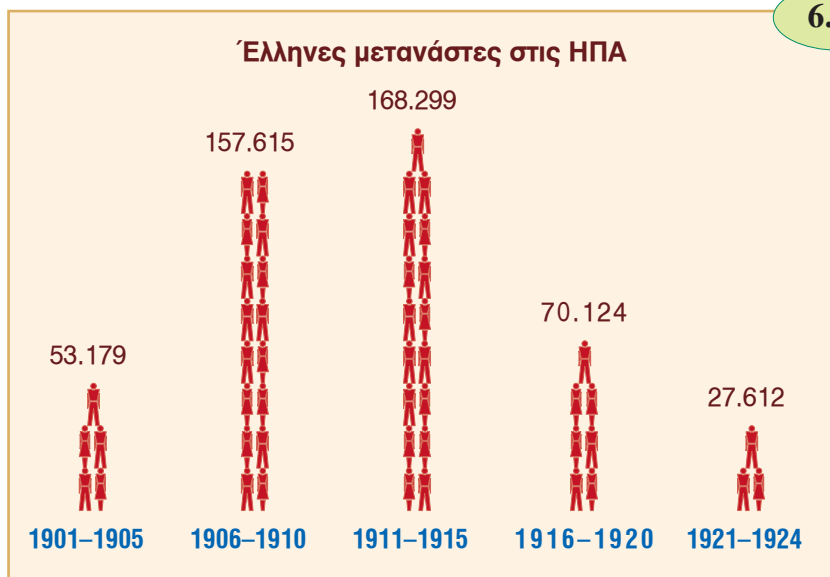
Το γυναικείο ζήτημα

Για το γυναικείο κίνημα στην Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα μιλήσαμε στη σ. 102.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα εμφανίζονται και στην Ελλάδα νέες ιδέες που μιλούν για τα δικαιώματα των γυναικών. Αρκετές μορφωμένες γυναίκες (οι πιο πολλές δασκάλες) ζητούν να αποκτήσουν οι γυναίκες δικαίωμα στην εκπαίδευση και την εργασία. Οι ιδέες αυτές είχαν τότε πολλούς αντίπαλους. Πολλοί πίστευαν ότι τα γράμματα βλάπτουν τις γυναίκες, γιατί από τη φύση τους είναι πιο αδύναμες και στο σώμα και στο μυαλό. Άλλοι όμως συμφωνούσαν ότι οι γυναίκες πρέπει να μορφώνονται για να γίνουν καλές μητέρες και σύζυγοι. Αυτοί υποστήριζαν ότι οι γυναίκες δεν ήταν κατώτερες, αλλά διαφορετικές από τους άντρες. Οι συζητήσεις γύρω από τη **θέση των γυναικών** στην ελληνική κοινωνία της εποχής ονομάστηκαν «**γυναικείο ζήτημα**».

Οι οικονομικές δυσκολίες, η αύξηση του πληθυσμού, η ελπίδα για μια καλύτερη ζωή οδηγούν πολλούς ανθρώπους στη μετανάστευση. Άλλοι πηγαίνουν στην Αθήνα και στις μεγάλες πόλεις, αλλά οι πιο πολλοί φεύγουν πολύ μακριά. Αγρότες από την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα αλλά και Ελληνορθόδοξοι από την Οθωμανική Αυτοκρατορία **μεταναστεύουν στις ΗΠΑ**. Εκεί, μαζί με εκατομμύρια άλλους μετανάστες από την Ευρώπη, γίνονται **ανειδίκευτοι εργάτες** σε βιομηχανίες, σε ορυχεία, στην κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών.

6.59

Η μετανάστευση προς τις ΗΠΑ συνεχίζεται μέχρι το 1924. Τότε η αμερικανική κυβέρνηση κλείνει τα σύνορά της για τους μετανάστες.

6.60

Έλληνες μετανάστες στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1910.

6.61

«Τα Μετέωρα», ελληνικό καφενείο στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1910.

6.62

Πνευματική και καλλιτεχνική ζωή

Στα τέλη του 19ου αιώνα, το **γλωσσικό ζήτημα**, δηλαδή η διαμάχη για το ποια πρέπει να είναι η επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους και της εκπαίδευσης, παίρνει πολύ μεγάλες διαστάσεις. Υπάρχουν δύο ομάδες:

Για το γλωσσικό ζήτημα μιλήσαμε στη σ. 41.

Οι **δημοτικιστές** υποστηρίζουν τη γλώσσα που μιλούν οι πολλοί, γιατί αυτό θα βοηθήσει την εκπαίδευση και την πρόοδο της χώρας.

Όσοι υπερασπίζονται την **καθαρεύουσα**, θέλουν μια γλώσσα που να μοιάζει και να θυμίζει τα αρχαία ελληνικά.

Εξώφυλλο από το παιδικό περιοδικό *Η διαπαισις των παιδων* (Ιούνιος 1881), που κυκλοφόρησε από το 1879 μέχρι το 1948. Από το 1895 τη διέυθυνση του περιοδικού ανέλαβε ο λογοτέχνης Γρηγόριος Ξενόπουλος (1867–1951).

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας (1896)

Το 1896 γίνονται στην Αθήνα οι πρώτοι σύγχρονοι **Ολυμπιακοί Αγώνες**, που έκαναν πιο έντονη την έξαρση της εθνικής ιδέας που ήδη υπήρχε. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες έχουν σχέση:

- ▶ Με την αρχαιολατρία και το θαυμασμό για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό στη δυτική Ευρώπη, που γέννησε και την ιδέα να ξαναζωντανέψουν οι αρχαίοι αγώνες.
- ▶ Με την άνθηση του αθλητισμού στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ.

6.63

Το *Λεύκωμα Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896*.

6.64

Καρτ ποστάλ με αγώνες κωπηλασίας στον Πειραιά (αρχές 20ού αιώνα). Η άνθηση του αθλητισμού στην Ελλάδα συνδέεται με τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες (1896). Στα 1894–1896 ιδρύονται 60 αθλητικά σωματεία, και το 1897 ιδρύεται ο *Σύνδεσμος Ελληνικών Αθλητικών και Γυμναστικών Σωματείων* (ο μετέπειτα ΣΕΓΑΣ). Δημοφιλή εκείνη την εποχή εκτός από τον κλασικό αθλητισμό ήταν η κωπηλασία, η ποδηλασία, το τένις και το ποδόσφαιρο, αλλά και η ιππασία και η ξιφασκία. Στα αγωνίσματα αυτά συμμετείχαν κυρίως τα ανώτερα και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα.

6.65

Εθνική ιστορία

Ο **Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος**, ιστορικός και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, γράφει το έργο του *Ιστορία του ελληνικού έθνους*. Σ' αυτό μιλάει για πρώτη φορά για τη συνέχεια στην ιστορία των Ελλήνων από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες του (αρχαιότητα, βυζαντινοί, νεότεροι χρόνοι). Σύμφωνα με τον Παπαρρηγόπουλο, σ' αυτή την ενιαία εθνική ιστορία σημαντική θέση έχει το Βυζάντιο, γιατί τότε ενώθηκαν ο ελληνισμός, η ορθοδοξία και η μοναρχία. Παρά τις αντιδράσεις που συνάντησε αρχικά, το έργο του έγινε σύντομα η κυρίαρχη εκδοχή της ελληνικής ιστορίας, ιδίως αφού καθιερώθηκε στην εκπαίδευση.

6.66

Πίνακας του ζωγράφου Γεώργιου Ιακωβίδη με το Νικόλαο Πολίτη (1852–1921). Ο Πολίτης, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, θεωρείται ο δημιουργός της ελληνικής λαογραφίας. Συγκέντρωσε και μελέτησε έθιμα, παροιμίες, δημοτικά τραγούδια κ.ά. για να δείξει την ομοιότητά τους με εκείνα των αρχαίων Ελλήνων και επομένως τη συγγένεια των νεότερων Ελλήνων με τους αρχαίους.

6.67

Στην εικόνα 6.65 ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος (1815–1891) και στην 6.67 εξώφυλλο από την πρώτη έκδοση της *Ιστορίας του ελληνικού έθνους*, που άρχισε να εκδίδεται το 1860 και ολοκληρώθηκε το 1875.

Την περίοδο 1815–1863 τα Επτάνησα είναι κτήση της Μεγάλης Βρετανίας.

Στην περίοδο 1830–1880 στα ελληνικά γράμματα υπάρχουν **δύο λογοτεχνικές σχολές**: η **Επτανησιακή** και η **Αθηναϊκή**, που αναπτύσσονται η μία στα Επτάνησα και η άλλη στην Αθήνα. Οι αλλαγές στην οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική ζωή της Ελλάδας μετά το 1864 επηρεάζουν και την πνευματική ζωή. Εμφανίζεται η **Νέα Αθηναϊκή Σχολή**, με λογοτέχνες που γράφουν ποιήματα και πεζά κυρίως στη δημοτική γλώσσα.

Τα περισσότερα πράγματα που γνωρίζουμε για την ελληνική τέχνη το 19ο αιώνα αφορούν την Αθήνα και τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Ωστόσο υπάρχουν και οι ανώνυμοι καλλιτέχνες, που παράγουν ό,τι ονομάζουμε «λαϊκή» τέχνη.

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα όλο και πιο πολλοί ενδιαφέρονται για τις τέχνες και αγοράζουν ή παραγγέλνουν έργα τέχνης. Τα ζωγραφικά έργα την περίοδο αυτή «διδάσκουν» στους Έλληνες επεισόδια και ήρωες ως κομμάτια της εθνικής ιστορίας τους.

6.68

«Οι ποιητές», πίνακας του ζωγράφου Γεώργιου Ροϊλού με τους ποιητές της Νέας Αθηναϊκής Σχολής. Στο κέντρο, με το κεφάλι να ακουμπάει στο χέρι του, ο Κωστής Παλαμάς, ο πιο σημαντικός ποιητής της σχολής αυτής.

6.69

«Αθηναϊκό γλέντι», πίνακας (πριν από το 1893) του ζωγράφου Νικόλαου Γύζη (1842–1901).

6.70

Το πορτρέτο του σημαντικού αρχιτέκτονα Λύσανδρου Καυταντζόγλου (1811–1885), έργο του ζωγράφου Νικηφόρου Λύτρα (1832–1904), που φτιάχτηκε μεταξύ των ετών 1885 και 1890. Στη ζωγραφική οι καλλιτέχνες δημιουργούν έργα με θέματα από την καθημερινή ζωή, την ιστορία και τη μυθολογία, πορτρέτα και τοπία.

Λεπτομέρεια από το γλυπτό του Γιαννούλη Χαλεπά (1851–1938) «Η κοιμωμένη» (1877), που βρίσκεται στο Πρώτο Νεκροταφείο της Αθήνας. Στα γλυπτά οι καλλιτέχνες έχουν πρότυπά τους τα έργα της αρχαιότητας.

Τα πιο πολλά γλυπτά την εποχή αυτή είναι δημόσιες παραγγελίες και παρουςιάζουν τα πράγματα εξιδανικευμένα, δηλαδή όχι όπως είναι, αλλά όπως οι άνθρωποι θα ήθελαν να είναι. Στις ιδιωτικές παραγγελίες κυριαρχούν τα γλυπτά που στολίζουν τους τάφους ανθρώπων από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα.

6.71

«Αραγμένα καράβια», πίνακας (δεκαετία του 1890) του ζωγράφου Κωνσταντίνου Βολανάκη (1837–1907).

6.72

6.73

«Αθηναϊκή εσπέρα», πίνακας (1897) του ζωγράφου Ιάκωβου Ρίζου (1849–1926). Ο ζωγράφος διαλέγει για θέμα του μια σκηνή από αστικό σπίτι στην Αθήνα.

Δ. Το ελληνικό εθνικό ζήτημα

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η Μεγάλη Ιδέα καθορίζει την ελληνική πολιτική ζωή. Για το σκοπό αυτό ξοδεύονται πολλά χρήματα για στρατιωτικές δαπάνες. Όμως, η Μεγάλη Ιδέα συναντά δυσκολίες: η οικονομική και στρατιωτική αδυναμία της χώρας, η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων, τα βαλκανικά εθνικά κινήματα που θέλουν να δημιουργήσουν και αυτά τα δικά τους κράτη, αλλά και τα άλλα βαλκανικά κράτη που θέλουν να επεκταθούν και να πάρουν περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ευνοούν τις εθνικές διεκδικήσεις της Ελλάδας. Το ελληνικό εθνικό ζήτημα αποτελούσε στην ουσία τμήμα του Ανατολικού Ζητήματος.

Για τη Μεγάλη Ιδέα μιλήσαμε στη σ. 78.

Το ελληνικό κράτος προώθησε τις διεκδικήσεις του σε βαλκανικά εδάφη με δύο τρόπους:

διαδίδοντας τα ελληνικά γράμματα στις περιοχές όπου κατοικούσαν Ελληνορθόδοξοι, αλλά τις διεκδικούσαν και τα άλλα βαλκανικά εθνικά κινήματα

ενισχύοντας τις ένοπλες ταραχές και εξεγέρσεις στις περιοχές αυτές

Τις διεκδικήσεις αυτές υποστηρίζει το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας: ιδρύονται μάλιστα και **εθνικές εταιρίες** για να τις προωθούν.

Στα τέλη του 19ου αιώνα το ελληνικό κράτος έχει μεγαλώσει σε έκταση και ο πληθυσμός του έχει αυξηθεί. Τα σύνορά του επεκτείνονται κυρίως χάρη στην ευρωπαϊκή διπλωματία. Την εποχή εκείνη έγινε ένας πόλεμος ανάμεσα στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1897) και η Ελλάδα νικήθηκε.

Ο πόλεμος του 1897

Λίγους μήνες μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού στην Κρήτη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κήρυξε τον πόλεμο στην Ελλάδα (Απρίλιος 1897). Ο πόλεμος έγινε στη Θεσσαλία. Μέσα σ' ένα μήνα ο οθωμανικός στρατός νίκησε τον ελληνικό και κατέλαβε όλη σχεδόν τη Θεσσαλία.

Η συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Ελλάδα ανάμεσα στα άλλα ρύθμισε:

- ▶ τα σύνορα ανάμεσα στα δύο κράτη,
- ▶ την αποζημίωση που έπρεπε να πληρώσει το ελληνικό κράτος.

Επειδή η αποζημίωση ήταν πολύ μεγάλη και η Ελλάδα δεν μπορούσε να την πληρώσει, οι Μεγάλες Δυνάμεις της επιβίβανε **Διεθνής Οικονομικό Έλεγχο**.

Η Μεγάλη Βρετανία κατείχε τα Επτάνησα. Αντιμετώπιζε όμως προβλήματα από το εθνικό κίνημα που αναπτύχθηκε εκεί και ζητούσε να ενωθούν τα νησιά με την Ελλάδα. Έτσι, όταν έγινε βασιλιάς της Ελλάδας ο Γεώργιος Α΄, η Μεγάλη Βρετανία τα έδωσε στην Ελλάδα με τη σύμφωνη γνώμη της Γαλλίας και της Ρωσίας.

Στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878) η ελληνική αντιπροσωπεία ζήτησε την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Κρήτη. Έπειτα από διαπραγματεύσεις που κράτησαν τρία χρόνια, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε στην Ελλάδα **τη Θεσσαλία και την περιοχή της Άρτας** (1881).

Το Κρητικό Ζήτημα

Το 19ο αιώνα η Κρήτη ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο νησί ζούσαν μαζί μουσουλμάνοι και ορθόδοξοι (που ήταν και οι περισσότεροι). Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οι ορθόδοξοι κατόρθωσαν να αποκτήσουν ορισμένα δικαιώματα, χάρη στην παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και του ελληνικού κράτους (1868).

Στο Συνέδριο του Βερολίνου οι ορθόδοξοι στην Κρήτη αποκτήσανε ακόμη περισσότερα δικαιώματα (**Σύμβαση της Χαλέπας**). Στα τέλη του αιώνα οι ορθόδοξοι αναπτύσσουν ένοπλο κίνημα που ζητάει αυτονομία του νησιού και εξεγείρονται. Η ελληνική κυβέρνηση, με την πίεση της κοινής γνώμης, στέλνει στρατό (αρχές του 1897) και προκαλεί έτσι πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρόλο που η Ελλάδα χάνει τον πόλεμο, παρεμβαίνουν οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Κρήτη αποκτά αυτονομία (**Κρητική Πολιτεία**). Όμως οι αναταραχές και οι εξεγέρσεις συνεχίζονται με κύριο αίτημα την ένωση με την Ελλάδα. Η ένωση θα γίνει το 1913 με τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Για τους Βαλκανικούς Πολέμους θα μιλήσουμε στις σ. 148-150.

Φύλλο από γαλλική εφημερίδα με τον ερχομό του πρίγκιπα Γεώργιου στην Κρήτη (Ιανουάριος 1899). Οι Μεγάλες Δυνάμεις όρισαν τον πρίγκιπα Γεώργιο, έναν από τους γιους του βασιλιά της Ελλάδας Γεώργιου Α΄, κυβερνήτη της Κρητικής Πολιτείας.

Η ελληνική και η βουλγαρική εθνική ιδέα συγκρούονται

Μετά τη δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ήθελε να περιορίσει την εξάπλωσή της. Και η Ελλάδα όμως δεν ήθελε τη διάδοση της βουλγαρικής εθνικής ιδέας, ιδιαίτερα στη Μακεδονία και τη Θράκη. Η Ελλάδα και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχαν αντίθετους στόχους με τη Βουλγαρία. Έτσι, στα βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η Ελλάδα προσπαθεί να αναγνωριστούν όσο πιο πολλοί ορθόδοξοι γίνεται ως Έλληνες και η Βουλγαρία ως Βούλγαροι. Έτσι η κάθε χώρα:

Ίδρυε **σχολεία** για να διαδώσει την εθνική της ιδεολογία.

Κατασκεύαζε χάρτες και **καταγραφές πληθυσμών** που έδειχναν την αριθμητική της υπεροχή στην περιοχή.

Προσπαθούσε να πάρει με το μέρος της τα ισχυρά πρόσωπα στα χωριά και στις πόλεις, να επηρεάσει τις οθωμανικές αρχές, αλλά και τους Ευρωπαίους διπλωμάτες.

6.76

Δασκάλες από ελληνικά σχολεία στη Μακεδονία.

Το ελληνικό σχολείο στο Πράβι, τη σημερινή Ελευθερούπολη στο νομό Καβάλας.

6.77

6.78

Γυμναστικές επιδείξεις σε ελληνικό σχολείο για κορίτσια στο Μοναστήρι.

6.79

Φωτογραφία (μάλλον του 1904) με τα μέλη της πρώτης οργάνωσης του Μακεδονικού Αγώνα στην περιοχή Γευγελή (σήμερα στην ΠΓΔΜ), η οποία έδρασε με τον τίτλο «Φιλόπρωχος Αδελφότητα Γευγελής».

Στις πόλεις, όπου η ελληνική και η βουλγαρική εθνική ιδέα είχαν διαδοθεί από τα σχολεία, οι κάτοικοι είχαν μοιραστεί ανάμεσα στις δύο πλευρές.

Στα χωριά όμως τα σχολεία ήταν λιγότερα και πολλοί ορθόδοξοι αγρότες συνέχιζαν να θεωρούν ότι ανήκαν στο ορθόδοξο μιλέτ. Έτσι αρκετά χωριά πήγαιναν **άλλοτε με το Πατριαρχείο και άλλοτε με την Εξαρχία**. Με άλλα λόγια οι κάτοικοι τους θεωρούνταν από την κάθε πλευρά άλλοτε Βούλγαροι και άλλοτε Έλληνες.

Στο γύρισμα από το 19ο στον 20ό αιώνα, η αντιπαράθεση ανάμεσα στην ελληνική και τη βουλγαρική εθνική ιδέα κατέληξε σε ένοπλη σύγκρουση, κυρίως στη Μακεδονία.

Ο Μακεδονικός Αγώνας

Η περιοχή της Μακεδονίας δεν είχε σαφή γεωγραφικά όρια. Την περίοδο αυτή τη διεκδικούσαν κυρίως τρία κράτη: η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία. Από τα τέλη του 19ου αιώνα οργανώνονται στη Μακεδονία, συχνά με τη βοήθεια της Βουλγαρίας, επαναστατικές επιτροπές (κομιτάτα) και τοπικές εξεγέρσεις ενάντια στην οθωμανική εξουσία. Μεγαλύτερη ήταν η **Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση** (ΕΜΕΟ, 1893), που ζητούσε την αυτονομία της Μακεδονίας. Όμως η μεγάλη εξέγερση της ΕΜΕΟ το 1903 (**εξέγερση του Ίλιντεν**) δεν πέτυχε. Από την άλλη μεριά, το ελληνικό κράτος θεωρούσε το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας ελληνικό και από καιρό προσπαθούσε να ενισχύει τη θέση του εκεί: ίδρυσε σχολεία, οργάνωσε τα **ελληνικά προξενεία**, χρηματοδότησε όσους υποστήριζαν την ελληνική εθνική ιδέα κ.ά. Ο πόλεμος του 1897 εμπόδισε την Ελλάδα να παρέμβει στρατιωτικά στην περιοχή. Όμως το 1904 ιδρύθηκε μυστικά στην Αθήνα το **Μακεδονικό Κομιτάτο** (δηλαδή επιτροπή), που έστειλε κρυφά στη Μακεδονία τα πρώτα ελληνικά αντάρτικα σώματα. Έλληνες και Βούλγαροι αντάρτες συγκρούστηκαν βίαια και μέσα σε τέσσερα χρόνια τα ελληνικά αντάρτικα σώματα υπερίσχυσαν στην περιοχή. Με το κίνημα των Νεότουρκων το 1908 η σύγκρουση σταμάτησε και η ελληνική κυβέρνηση ανακάλεσε (έφερε πίσω) τα σώματα αυτά από τη Μακεδονία.

Για τους Νεότουρκους και το κίνημά τους θα μιλήσουμε στις σ. 153-154.

6.80

Ο Παύλος Μελάς (1870–1904) ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού, πήρε μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα και έγινε διοικητής των αντάρτικων ελληνικών ομάδων. Σκοτώθηκε στο χωριό Στάτισσα (σήμερα Μελάς) της Καστοριάς. Ο θάνατός του συγκίνησε τους Έλληνες και προκάλεσε στην Ελλάδα πιο έντονη κινητοποίηση υπέρ του Μακεδονικού Αγώνα.

Οι Έλληνες αποκαλούσαν συχνά «κομιτατζήδες» τα ένοπλα σώματα που πολεμούσαν για την αυτονομία της Μακεδονίας ή για την προσάρτησή της στη Βουλγαρία. Στη φωτογραφία ο κομιτατζής Σλάβκο Αρσόφ και η αντάρτικη ομάδα του.

6.81

Ο καπετάν Άγρας (Σαράντης Αγαπηνός, 1880–1907) με την αντάρτικη ομάδα του. Ο Άγρας ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού και έδρασε στην περιοχή των Γιαννιτσών. Το 1907 τον συνέλαβαν οι Βούλγαροι και τον σκότωσαν στο χωριό Βλάδοβο (σήμερα Άγρας στο νομό Πέλλας).

6.82

